

# AZERBAYCAN MİLLİ TARİH MÜZESİ KOLEKSİYONUNDA TÜRK YATAĞANLARI

AZERBAYCAN MİLLİ TARİH MÜZESİ'NİN SİLAH KOLEKSİYONUNDA (AMTM), OSMANLI ORDUSUNUN 16-18. YÜZYILLARDA KULLANDIĞI YATAĞAN KILIÇLARININ ÖZEL YERİ VARDIR. MÜZENİN SİLAHLAR VE BAYRAKLAR FONUNDA ÜÇ ADET BENZERSİZ YATAĞAN MUHAFAZA EDİLMEKTEDİR (ENVANTER NUMARALARI: 259, 321, 996). AYNI SİLAH GRUBUNA AİT OLAN BU YATAĞANLAR ARASINDA ÖZGÜN FARKLARIN BULUNMASI İLGİNÇTİR.

*Yatağan kabzası (yandan görünüş)*



**B**irinci yatağan (envanter No:259), kulaklı kabza ucu ve çift kavisli namlusu ile Osmanlı (Türk) kılıçlarının klasik örneğini teşkil etmektedir. Namlu uzunluğu 42,5 cm, tabanında genişliği 3,2 cm, üst kısmında yatağanlara özgü iki oluk (uzun dar kanal) vardır. Namlunun sadece alt kenarı keskin bilenmiştir. Namluda hasar-

lar – küçük çizikler bulunmaktadır. Bu çiziklerin başka kılıç ile yapıldığı tahmin edilebilir. Namlu, siyah boynuz kemiğinden yapılmış yuvarlak kesitli plakanın takıldığı kabzaya yavaşça geçmektedir. Plakalar iki perçin ile kabzaya sabitleştirilmiştir. Tabanında namlu ağzı ince süs plaka ile kaplanmıştır, bu da kılıçlara özgü özelliklerden birini teşkil etmektedir.

Ne yazık ki, bu yatağanın kını günümüze kadar ulaşmamıştır.

İkinci yatağan (envanter No: 321) kabza, namlu ve kından oluşmaktadır. Çift kavisli çelik namlu ağzı kabzaya geçmektedir. Namlunun ortasına doğru dekoratif desen kazılmıştır. Muhtemelen bu ustanın veya atölyenin mührü olabilir. Namlunun kabzaya geçtiği yer dekoratif çiçek desenli gümüş plaka ve tahıl deseni ile süslenmiştir. Plaka perçinlerle sabitlenmiş, küçük bir kısmı kırılmış ve kaybolmuştur. Stiliz çiçek deseni kabzanın yan kısımlarında da mevcuttur. Kabzaya iki adet siyah renk, büyük "kulaklı" boynuz plaka takıl-



*Kınsız yatağan (AMTM, silah ve bayrak fonu, envanter No:996)*

miştir. Plakalar 4 perçin ile kabzada sabitleştirilmiştir. Kın, namlu ağzının şekline göre yapılan iki adet tahta plakadan oluşmaktadır. Üst kısmında plakalar genişlemekte, çünkü kabzanın alt kısmı buraya yerleştirilmektedir. Kın pürüzsüz siyah deri ile kaplıdır, derinin dikiş yeri kının arka tarafında görülmektedir. Kının ucunda, darbe hasarlarından koruyan bakır plaka bulunmaktadır. Kının alt kısmı da bakır ile kaplıdır. Kının arka tarafında, alt kısmına daha yakın, askılık halka bulunmaktadır. El kundağı olmadığından yatağan namlusunun bir kısmı ile kına girmektedir.

Üçüncü yatağan (envanter No: 996) birinci yatağandan farklı olduğu gibi, ikinci yatağandan da farklıdır. Bu yatağan kabzadan, namlu ağzından ve kından oluşmaktadır. Namlu ağzı çift kavislidir ve "elman" oluşturarak bilinenmiştir. Namlu ağzının kabzaya geçtiği yer gümüş dekoratif plakanın altında ustaca gizlenmiştir. Plaka çizik çiçek deseni ile kaplanmıştır. Kabzaya, çok güzel yapılmış ve ağaç dalı gibi boyanmış kemik plaka takılmıştır. Kemik plaka kabzada oldukça büyük yuvarlak güneş desenli demir şapka ile monte edilmiştir. Kın, namlu ağzının şekline göre yapılmış iki adet tahta plakadan oluşmaktadır. Plakalar, bıçak sapının alt kısmı içinde gömüldüğünden üst kısmında genişletilmiştir. Kın pütürlü siyah deri ile kaplanmıştır. Derinin dikiş yerleri kının arka tarafında görülmektedir. Kının uç kısmında, dekoratif çiçek deseni ile kaplı büyük üçgen uç mevcuttur. Kının alt kısmı bakır ile kaplıdır, kaplama çok geniş ve çiçek deseni ile kaplıdır. Kının yan tarafda, alt kısmına yakın, askılık büyük halka bulunmaktadır.

Böylece, yukarıda belirtilen her

üç yatağan, Osmanlı (Türk) yatağanlarına özgü özelliklere sahiptir: sadece alt kenarı bilenen çift kavisli namlu, namlunun ağzı alt kısmında ve ucunda ortasından daha geniş olmaktadır; namlu ağzı kabza yanındaki süsleme; kabzanın "kulaklarının" bulunması; tek noktada askılığın bulunması. Bununla birlikte yatağanlarda yerel veya özel özellikler görülmektedir: ağaçtan yapılmış kabza, namlu ağzının ucundaki "elman", farklı "boynuz" ebatları, plakaların farklı deseni.

Yatağan – çift kavisi bulunan tek namlulu kesme ve doğrama-kesme fonksiyonunu yerine getiren soğuk silahtır. Genelde yatağan, Türk yeniçerilerin özel silahı olarak bilinmektedir, fakat günümüze kadar gelen resimler ve fotoğraflar, bu silahların yeniçeri dışında diğer askerler tarafından da kullanıldıklarını göstermektedir (1).

Günümüze kadar gelen en eski yatağan II. Sultan Bayazid döneminde yapılmıştır (1461-1512; İslam sanatları müzesi, Doha, Katar). En meşhur yatağan, Sultan Seleyman'a ait olan ve Hicri takvimine göre 933 tarihli yatağandır (1526-1527, Topkapı Müzesi, İstanbul, Türkiye). Namlu ağzında Sultan Süleyman'ın unvanlarının ve usta Ahmet Tekelü imzasının bulunması ilginçtir. Tekelü – Safevi ordusunun çekirdeğini oluşturan Azerbaycan kabilelerinden birinin ismidir. Belki, bu usta, I. Sultan Selim tarafından 1514 yılında Tebriz'den getirilen binlerce ustalardan biriydi. Böylece, yatağanların Azerbaycanlı ustalar tarafından da yapıldığını göstermektedir.

Yatağanların yeniçerilerde bulunması, Sultan Murad'ın savaşlardan sonra kılıçları ve tüfekleri depolara



Yatağan (AMTM, silah ve bayrak fonu, envanter No: 321)



teslim edip, barış zamanında sadece bıçakları ve hançerlerin kullanmalarına izin vermesi ile ilgili efsane ile de ilişkilendirilmektedir. Yeniçeriler, 60-80 cm uzunlukta ve kılıçla hançer arasında bir konumda olan yatağan sipariş ederek bu yasağı delmişlerdir.

Yatağanların Türkiye’de üretilmesinin en hızlı gelişimi XVIII. yy ortalarına, Yeniçerinin en fazla etkin olduğu dönemlere denk gelmekte, 1825 yılından itibaren ise azalmaktadır. Yatağanın ordu değil, kişisel silah olmasına yönelik tahmin, yazılarda, ustanın adının yanı sıra, namlu ağzının diğer yazılar ve süsler ile aynı yöntemle yapılan sahibinin adının bulunması ile tastik edilmektedir. Bu, silahın sipariş üzerine yapıldığına kanıttır.

Yatağanın namlusunun ağzı çift kavisli olup, çok uzatılmış “S” harfi şeklinde bükülmüştür. Bıçak ağzının bu şekli ve silahın hafifliği (800 gr civarında) hızlı kesici ve doğrayıcı darbelerin yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Yatağanlar genellikle kuşaklara takılıyordu, fakat halkalı askılık numuneleri de günümüze kadar gelmiştir.

Yatağanın kabzası, genellikle “boynuz” veya tırnaklı hayvanın kaval kemiği şeklindedir. Yatağanların kabzalarının üzerindeki “kulakların” amacı ve kökeni hususu halen açık bulunmaktadır. “kulaklı” silah Tunç çağında da yapılıyordu. Böylece, tarih müzelerindeki koleksiyonlarda Avrasya sınırlarında bulunan Tunç ve Erken Demir çağına ait kılıçlar ve hançerlerin ayrı yeri bulunmakta, buna rağmen günümüzde bu silahlar daha çok “boynuzlu silah”, “kulaklı kılıçlar ve hançerler”, “çift taraklı”, “yel-paze şeklinde” bilinmektedir.

Antik Doğu sınırlarında bu silahlara birkaç bölgede rastlanmaktadır: Kuzey-Batı İran (Urmiya bölgesi, Batı ve Doğu Azerbaycan), Güney İran (Lorestan), Kafkasya. Kafkasyada birkaç numune şimdiki Gürcüstan ve Ermenistan sınırlarında bulunmuştur. Bu tür buluntuların çoğu ise Azerbaycan Cumhuriyeti sınırlarına aittir (2). Arkeologlarca bu silah türünün M.Ö. IX-VIII asırlara ait olduğu düşünülmektedir. Genel benzerlikle birlikte bazı farklılıklar da mevcuttur. Buluntuların miktarının analizi sonucunda, bu silah türünün üretim merkezinin Kuzey Azerbaycan’ın güney ve güney-doğu bölgeleri – Lenkaran ovası ve Mugan’a bitişik kısmının olduğu tahmin edilebilir.

“Kulaklı” silahın farklı örneklerine, Antik Doğunun diğer bölgelerinde de rastlanmaktadır. Girit adasında M.Ö. XII. asrına ait tabakasında, tırnaklı hayvanın kaval kemiğinin çatal ekleminden yapılan sapı olan kurban bıçağı bulunmuştur. Çatal başlar, M.Ö. V-IV yy. ait Boğaziçi ritüel bıçaklarında ve M.Ö. I. yy. ait Soğdça bıçaklarında bulunmaktadır. Orta Asya’da, Ural Karasuk kültürüne ait eserlerde, Kokotel Gölü’nün çevresinde (Moğolistan), Loristan’da, Hamadan’da, Çertomlık kurganında (Yakın Karadeniz), Kuzey Kafkasya’da Koban kültürüne ait eserlerde, koç, manda, dağ keçisi, aslan kafası şeklinde çatal başlı bükülmüş kılıçlar ve bıçaklar bulunmuştur (4). Orta asırlarda çatal başlı bıçaklara sadece Akdeniz bölgesinde rastlanmaktadır (Levanten bıçaklar), ancak XVIII. asırda Kafkasya hançerlerinde de görülmektedir. Antik Yunanistan’da kullanılan Mahayra silahları, boğa boynuzu şekilde bükülmüş şekle sahipti. Boğaların kurban edildiği Kukri



*Yatağan (AMTM, silah ve bayrak fonu, envanter No:259)*



bıçağı – Nepal Gurkların ritüel bıçağı da şekil olarak yakındır. Mahayrada olduğu gibi Kukri de önceden kurban bıçağı olup, sonradan geleneksel silah olarak yayılmıştır.

Görüldüğü gibi, “kulaklı” silahların yayılma sınırları oldukça geniştir, sadece alana değil, zamana da yayılmıştır.

Herhalde, kurban bıçaklarının, kurban edilen hayvanın bazı özelliklerine sahip olma zorunluluğu vardı. Belki de, Antik zamanda bu ritüel bıçakların sapları, kurban edilen tırnaklı hayvanın kaval kemiğinden yapılmasını öngörüyordu. Kaval kemiğini andıran başın çatal şekli buna bağlıdır. Sonradan kemik daha uzun ömürlü malzeme ile değiştirilmiştir. Ritüel silahın, ona özel güç veren sihirli özelliklere sahip olduğu konusunda bir inanış vardır. Bu yüzden bu silahın sahibi korunmuş olarak kabul edilmekte, silahının kendisine zafer sağlayacağına inanılmaktadır. Sonuçta, ritüel silahın sihirli özellikleri, sadece ritüel değil, savaş silahında da kullanılmaya başlamıştır. Bu özellikler muska, bir tılsım olarak kabul edilmiştir. Antik çağlarda, hayvanın ruhunun bulunduğu inanılan parçaları tılsım olarak kullanılıyordu (5). Koçlarda (keçi, manda vs.) hayvanın tüm gücünün boynuzlarda yoğunlaştığı kabul ediliyordu.

Bize göre, “kulaklı” silahların örnekleri, yatağanlar da dahil olmak üzere, stilize boynuzları - güç boynuzları ile süslenmiş savaş silahla-

rının örnekleriydi. Silah sahibi, kabzanın üst kısmını, kendisini kötü güçlerden koruyan ve güç veren tılsım olarak kabul ediyordu. Ayrıca belirtilmesi gereken şey, yatağanın “kulakları” pratik öneme de sahiptir. Böylece, vuruşta, namlu ağız hedefte kalmaya, el ise silah kabzadan arkaya doğru kaymaya meyilidir. “Kulaklar” sayesinde el, kesimlerde ve vuruşlarda kaymamaktadır.

Yukarıda anlatılan yatağanlar, XX. asın 30'lu yıllarında Azerbaycan Milli Tarih Müzesi tarafından Azerbaycan vatandaşlarından satın alınmıştır. Maalesef, AMTM belgelerinden, bu silahların Azerbaycana hangi yollarla dahil olduğu anlaşılmamaktadır. Yatağanın, Türkiye'den başka Yakın Doğu, Balkan Yarımadası halkları ve kabileleri tarafından kullanıldığı, Güney Kafkasya'da ve Kırım Hanlığı'nda yaygın olduğu bilinmektedir. Ayrıca, XVII. yy'da yaşanan Osmanlı - Safevi savaşları esnasında ve ya XVIII. yy'dan 1828 tarihli Türkmençay anlaşmasına kadar Azerbaycan hanlıklarının Osmanlı bölgeleri arasındaki ticari ilişkileri sonucunda sözkonusu yatağanların Azerbaycan'a geldiği tahmin edilebilir. ✪

#### KAYNAKÇA:

1. Vvedensky G.E. Yanissari. History, symbols, weapons. Sankt-Petersburg, 2003, c.116-117.
2. Moorey P.R. Ancient Persian

Bronzes in the Adam Collection. London, 1974, p.47; Moorey P.R. Catalogue of the Ancient Persian Bronzes in the Ashmolean Museum. Oxford, 1971. Tab.6.; Pogrebova M.N. İran ve Kafkasya Erken Demir çağında. Moskova, 1977, ss.52-53; Surhay M. İki adet eyer başlı bronz saplar hakkında. //Azerbaycan Tarixi Muzeyi-2002, c. 228; Kvachidze V.A. Azərbaycanın sualti arxeoloji tədqiqatları// Azərbaycan arxeolociyası, 1999, 1-2, c. 19; Aslanov G.M., Vaidov R.M., İone G.İ. Antik Mingəçayır. Bakü, 1959, s.78 vs.

3. Vvedensky G.E. Yanissari, p.116-117; Kuzey Karadeniz Antik devletleri. B.A.Rıbakov redaksiyonu ile, Moskova, 1984, s. 270; Kafkas ve Orta Asya antik devletleri. B.A.Rıbakov redaksiyonu ile, Moskova, 1985, s. 419.
4. Okladnikov A.P., Vasiyevskiy R.S. Tarih ufuğunda Kuzey Asya. Novosibirsk, 1980, s.135, 139; Culican W. The Medes and Persians. Moskova, 2002, p.19, 163, foto 35; The order of Lenin State History Museum. Moskova, 1982, p.30.
5. Zelenin D.K. Sibirya'da Ongonların kültürü. Moskova-Lenşngrad, 1936, s.90.